

Հրատարակմանը Անդրադարձնալիք Արքեպիսկոպոս Թեոֆիլ Ազգապետ Խաչատրյանի
A Publication of the Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America

Volume XIV, Number 2 — June 1991

NRA Convenes In Toronto

The National Representative Assembly of the Armenian Apostolic Church of America convened in St. Asdvadzadzin Armenian Apostolic Church, Toronto, Canada, May 15 to 17 with the participation of 16 clergy and 96 lay delegates.

Archbishop Mesrob Ashjian, Prelate, presided over the Assembly as well as the Clergy Conference which started on May 14 and the National Association of Ladies Guilds National Conference which took place concurrently with the NRA.

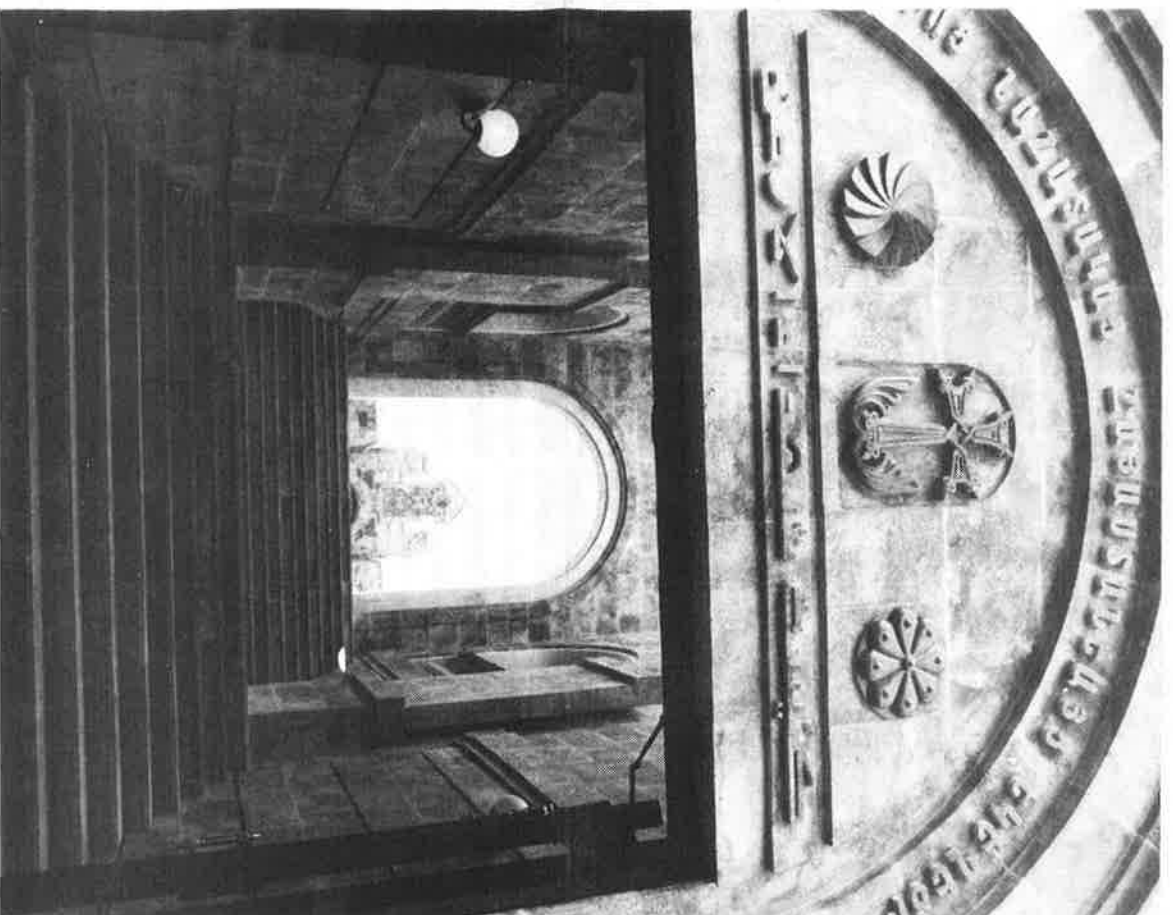
The NRA opened on Wednesday afternoon, May 15, with the oldest delegate, Col. Harry Sachaklian, designated Chairman and the youngest delegate, Rev. Nareg Amezian, Secretary. Following the report of the credentials committee the permanent executive was elected with the following results: Col. Sachaklian, 1st chairman; Vazken Terzian, 2nd chairman; Rev. Shate Panossian, 1st secretary; Mrs. Susan Erickson, 2nd secretary.

Guests at the NRA included representatives of the Armenian media; representative of the Armenian Relief Society; Eastern Region; and observer of Etchmiadzin Diocese, Mr. Crosby Goshgarian.

A telegram from His Holiness Karekin II, Catholics of the Great House of Cilicia, addressed to the NRA, conveyed his fatherly love and blessings. "We pray God to grant you His divine wisdom so that with enlightened mind you may see ever more clearly your obligations toward God, our Church and our people," His Holiness said.

Keynote addresses were delivered by Archbishop Ashjian and Mr. Neres Chitjian, chairman of the Executive Council. In his address to the NRA, Archbishop Ashjian thanked the Toronto community for their hospitality and noted the vibrant growth in the Canadian churches and schools. Recounting the events of the past year, His Eminence spoke of the visit of His Holiness Karekin II last May and June for the consecration of three churches within the Prelacy. The Prelate paid tribute to three retiring clergymen: Archbishop Arsen Hagopian, St. Gregory's Church, Philadelphia; Archbishop Vahrich Shirinian, Sts. Vartanantz Church, Ridgefield, NJ; and Archbishop Asoghik Kelejian, St. Sarkis Armenian Church, Douglaston, NY. He thanked the three retiring clergymen for their many years of dedication and service to the Armenian church. The Prelate spoke of the economic hardship the Prelacy has experienced this past year, as have many of the local churches, due to the general economic downturn. The Archbishop outlined some new projects which have been initiated in order to alleviate this situation, namely

Consecration of Martyrs Chapel in Deir Zor Is Witnessed by Thousands on May 5

The entrance leading into the Martyrs Chapel complex.

One view of the estimated 5,000 persons attending the ceremony showing their solidarity.

The long anticipated consecration of the Martyrs' Chapel in Deir Zor, the site where thousands of Armenians perished decades ago, was performed by His Holiness Karekin II, Catholics of the Great House of Cilicia, as more than 5,000 pilgrims from all corners of the world witnessed the emotional and historic ceremony on Sunday, May 5.

Participating in the consecration were clergy from Europe, the Middle East, Armenia, and the United States, including the Eastern and Western Prelates, Archbishop Mesrob Ashjian and Datev Sarkisian. Special guests attending included Khatchig Babigian, Esq., Chairman of the Catholicate's Central Executive and Minister of Justice of the Lebanese government; Dr. Melkon Eblighatian, Deputy of the Lebanese Parliament; Hrachig Simonian, the newly appointed president of the Committee for Relations with Armenians Abroad; and Mr. Yervant Pambookian and Mr. Vosgeperan Arzoumanian, members of the Central Executive of the Cilician Sec.

The construction of the new church began shortly after the dedication of the cornerstone on May 12, 1985, and the completed church was originally scheduled to be consecrated on October 28, 1990, jointly by His Holiness Vazken I, Catholics of All Armenians, and Catholics Karekin, but was postponed because of the Gulf war.

Rescheduled for early May, His Holiness Vazken with great disappointment informed Catholics Karekin that he was unable to attend because of his health. Catholics Vazken was represented by Archbishop Kude Nakashian, Primate of Paris and Pontifical Nunzio of Western Europe, Archbishop Housig Sanourian, Grand Sacristan of Holy Etchmiadzin and the Very Rev. Mannigon Kelejian from Etchmiadzin. Archbishop Nakashian read the moving message of Catholics Vazken declaring this day to be one of joy and satisfaction for all Armenians. The Supreme Pontiff emphasized the importance of strengthening ties between Armenia and the Diasporan communities. He spoke emotionally about the universality of the Martyrs Chapel in Deir Zor and asked all Armenians to look upon it as their own and to support it spiritually and financially.

In his sermon Catholics Karekin declared that henceforth Deir Zor is no longer a "city of death" but rather a "patriarchal Armenian monument of everlasting inspiration." Speaking about the current renewed hostilities between Armenia and Azerbaijan, His Holiness declared that Armenians must stand up for their rights and asked Armenians worldwide to support the Homeland.

The traditional Opening of the Gates ceremony took place Saturday evening and the Consecration ceremony began 9 a.m. on Sunday. Following the Divine

(Continued on page 3)

(Continued on page 4)

ՏԵՐ ԶՕՐ ԼՈՅՍ ՀԱԳԱՐ

Հայրապետական Պատգամ Տեր Զօրի Նախատակաց Եկեղեցու օծման արդիւով արտասանուած
Կիրիլեան Ս. Աթոռի գաճակալ՝ Տ.Տ. Գաղեգիւն Բ. Կաթողիկոսիւն կողմէ
Բազմաճազար ուխտաւորներու Անդիպարութեան ի Տեր Զօր

Ի՞նչ բարեք գործածեմ կարենալ
Տեգտօրէն եւ վախելէաբար ար-
տայայտելու համար այս պահու իմ
ու ձեր ապրումները իրենց հարազա-
տութեանը եւ ամբողջականութեանը
մէջ: Այս պահը այն հարուստագիւտնե-
րն է, ուր ապրումը յորդաբար կը
նուաճէ արտայայտութիւնը, ուր
զգացումը եւ մտածումը կը մնան
գեղեկեր մարդկային լեզուի պա-
րագրումի կարողութենէն: Այստեղ
ես կը հաւատամ լռեւի աւելի պեր-
ճակօս է քան խօսքը ինք, որքան
ալ պերճ ըլլայ ան: Բայց «հարկ ի
վերայ իմ կայ» կ'ըսէ Պօղոս
առաքեալը. ես ալ այդ աստուածա-
տուր եւ ազգային պարտքի բերու-
մով է որ այսօր լռութիւնը կը
համարձակեմ խզել եւ ձեզի քանի
մը բարեք ուղղել:

***

Այսօր, Տէր Զօրի այս նուիրա-
կանացեալ հողին վրայ, նորած,
սրբազործեալ եւ դեռ միւտոնարյը
այս ՆԱՀԱՏԱԿԱՑ ԵԿԵՂԵՑՈՅՑ մէջ,
արաջին բարեքը որոնք կը բխին
հողէն՝ ուղղուած են հողաց եւ
մարմնաց Ստեղծիչին՝ Ամենակալին
Աստուծոյ:

Փա՛ռք քեզ, Աստուած, որ այս
օրը շնորհները մեզի՝ Հայկայ սերընը-
դոցս եւ Լուսաւորչի գաւակացս,
Մերօրոյայ աշակերտացս եւ վարդա-
նայ գնեւորացս, Նահատակաց ժա-
ռանդորդացս եւ եկեղեցոյս եւ
ազգիս համայն ազասարարացս յայտ
տեղող եւ ի ծագս աշխարհի, յարե-
ւելից մինչ յարեւմուտօ, ի հիսպոսյ
եւ ի հարաւոյ:

Փա՛ռք քեզ, Աստուած, որ Ա.
Հոգւոյր ներգործութեամբը այսօր
պայծառութեան շող մ'աւեցաւ մեր
անձնուան մէջ աստուածագործ պա-
ժարակերպութեամբ մեզ արեւի
հարազատ քրիստոնեայ եւ վառե-
րական հայ ըլրած ըլլալու բարիք-
ներովը օծուն:

Փա՛ռք քեզ, Աստուած, որ պատիւ
որոնց համար գուք իբրեւ գին ձեր
ըրիր մեզի գործակից եւ մասնակից
դառնալու այն համայնական արար-
քին որով այս օրը որպէս պատ-
մակցու օր եւ այս արարքը որպէս
«գործք արութեան» հայկեան ցեղին
արձանագրուեցաւ Հայ Ժողովուրդի
եւ Սուրբական հայրենիքի ու հա-
մայն մարդկութեան պատմութեան
մաստեանին մէջ:

***
Միկրորդ բարեքս կ'ուզեմ ձեզի՝
յաւէտ ապրող հայ ժողովուրդի ներկուած
նահատակեալ գաւակներուդ, որոնց ու
մարմնեղէն գոյրթիւնը ասկէ հօքա-
նասունըլէց տարիներ արաջ խառ-
նական մեր պատմութեան մէջ:

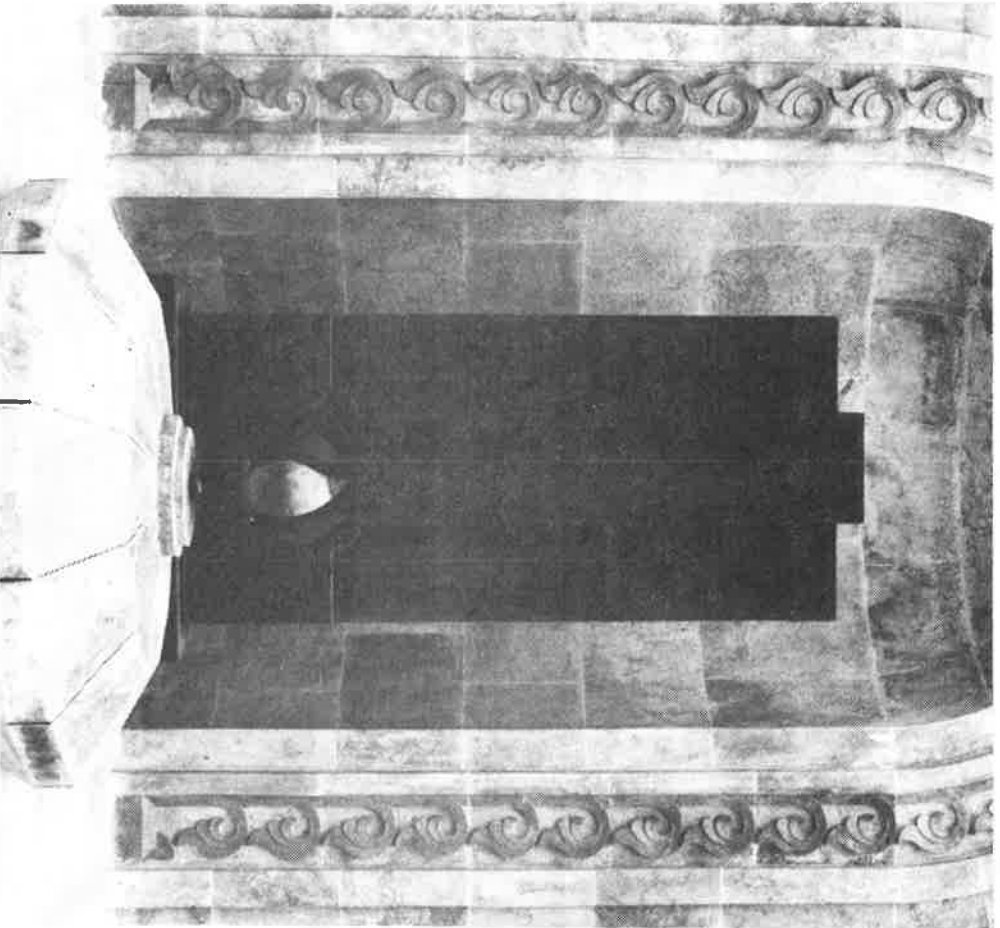
Միկրորդ բարեքս կ'ուզեմ ձեզի՝
օծուած այս եկեղեցիին, ձեր արեւմ'ը
նահատակեալ գաւակներուդ, որոնց ու
մարմնեղէն գոյրթիւնը ասկէ հօքա-
նասունըլէց տարիներ արաջ խառ-
նական մեր պատմութեան մէջ:

OUTREACH

A monthly publication of the Armenian Apostolic Church of America
138 East 39th Street, New York, NY 10016
Telephone: (212) 689-7810 Fax: (212) 689-7168

Archbishop Mesrob Ashjian, Prelate
Mardirous M. Hafvami, Managing Editor
Iris Papazian, Editor

OUTREACH (USPS 426-490) is published monthly, except for a combined July-August issue, by the
Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America. Unsolicited manuscripts are welcome; please
include a stamped, self-addressed return envelope. Signed articles do not necessarily reflect the
policy of the Armenian Apostolic Church of America. Send all correspondence to the above address
to the attention of the Editor.
Printed in the United States of America. Second class postage paid at New York, NY 10016.
Postmaster: Send address changes to OUTREACH, 138 E. 39th Street, New York, NY 10016.

The eternal flame in front of a Khatchkar.

Նրեցաւ այս անապատի արաջներուն իրձովը: Որովհետեւ, կը հաւատանք,
որ ան պիտի ըլլայ ձեր ներկա-
մէջ, Արցախի մէջ եւ մեր երախտագի-
տութեան: Հաւատարմութեան եւ
յարգանքին վաւերացն վկայութիւնը
մեր հայրենի Պետութեան, մեր
արեւելեան զինուորացիներու, այն վատ
արարքներուն որոնք կը գործուին
մեր հայ եղբայրներուն եւ քոյրի-

նրան ղէմ այս քանի մը օրերու
ընթացքին մեր հայրենի հողերուն
վրայ, Գեոտայնի մէջ, Շահումեանի
մէջ, Արցախի մէջ եւ այլ շքան-
արեւն կը թափուի: Կը միանանք
մեր հայրենի Պետութեան, մեր
արեւելեան զինուորացիներու, այն վատ
արարքներուն որոնք կը գործուին
մեր հայ եղբայրներուն եւ քոյրի-

նրան ղէմ այս քանի մը օրերու
ընթացքին մեր հայրենի հողերուն
վրայ, Գեոտայնի մէջ, Շահումեանի
մէջ, Արցախի մէջ եւ այլ շքան-
արեւն կը թափուի: Կը միանանք
մեր հայրենի Պետութեան, մեր
արեւելեան զինուորացիներու, այն վատ
արարքներուն որոնք կը գործուին
մեր հայ եղբայրներուն եւ քոյրի-

նրան ղէմ այս քանի մը օրերու
ընթացքին մեր հայրենի հողերուն
վրայ, Գեոտայնի մէջ, Շահումեանի
մէջ, Արցախի մէջ եւ այլ շքան-
արեւն կը թափուի: Կը միանանք
մեր հայրենի Պետութեան, մեր
արեւելեան զինուորացիներու, այն վատ
արարքներուն որոնք կը գործուին
մեր հայ եղբայրներուն եւ քոյրի-

նրան ղէմ այս քանի մը օրերու
ընթացքին մեր հայրենի հողերուն
վրայ, Գեոտայնի մէջ, Շահումեանի
մէջ, Արցախի մէջ եւ այլ շքան-
արեւն կը թափուի: Կը միանանք
մեր հայրենի Պետութեան, մեր
արեւելեան զինուորացիներու, այն վատ
արարքներուն որոնք կը գործուին
մեր հայ եղբայրներուն եւ քոյրի-

***

Գոհութեան եւ ազգային հպար-
տութեան արիթ է մեր բոլորին
համար այս տարի Տէր Զօրի լուսա-
ւորեալ այս վայրին եւ սրբաբոյր
այս պահին ողջունել մեր Մայր
Հայաստանի հայկական ինքնիշխան
պետութիւնը, որ իր հռչակման ա-
ռաջին տարին կ'ապրի: Այդ կեն-
սական եւ լուսակից դէպքով Տէր
Զօրի նահատակութիւնը ուրիշ
խնաստ կ'անէ, աւելի ներշնչողական
եւ յուսաբերիչ հանգամանք կը գծե-
նու: Որոշ խնաստով եւ որոշ չափով՝

National Representative Assembly

(Continued from page 1)

the inauguration of Prelacy National Dues; the implementation of a Planned Giving Program; and the establishment of the Prelacy Endowment Fund.

Noting the events taking place in Artzakh at that very moment, Archbishop Ashjian emphasized the importance for all Armenians to remain fully committed to Armenia and her future, asking, "If not us, who?; If not now, when?" Accordingly, the NRA sent cables to His Holiness Vazken I, Catholics of All Armenians, "in support of your Holiness' efforts in defense of our national rights, the security of our people in and around Artzakh and Armenia and on behalf of the religious revival in the fatherland," and to Mr. Levon Ter Petrosyan, President of Armenia's Parliament, asking "God grant you the wisdom to prudently resolve the problems confronting beleaguered Armenia and lead our people out of its current threatening situation." The situation in Artzakh prompted telegrams also to President George Bush, Prime Minister Brian Mulroney, and to President Mikhail Gorbachev.

Addressing the assembled delegates, Nerses Chitjian, chairman of the Prelacy's executive council, emphasized the importance of making the church a strong and important voice for Armenians around the world. He spoke of the strong obligations we have to the new Republic of Armenia. Mr. Chitjian went on to say, "Our primary responsibility must first be to our Prelacy here in North America and to our Parishes here. We must support our Church in America, making it strong and secure. . . Only after we have taken care of our own house can we venture forth to aid our brothers and sisters in Armenia. Unless our Church in North America stands on a strong foundation, any effort we make to help those overseas is doomed to failure. If we remain strong here, we will be able to offer assistance when needed, whether it is financial, political, or spiritual. Our strength starts at home!"

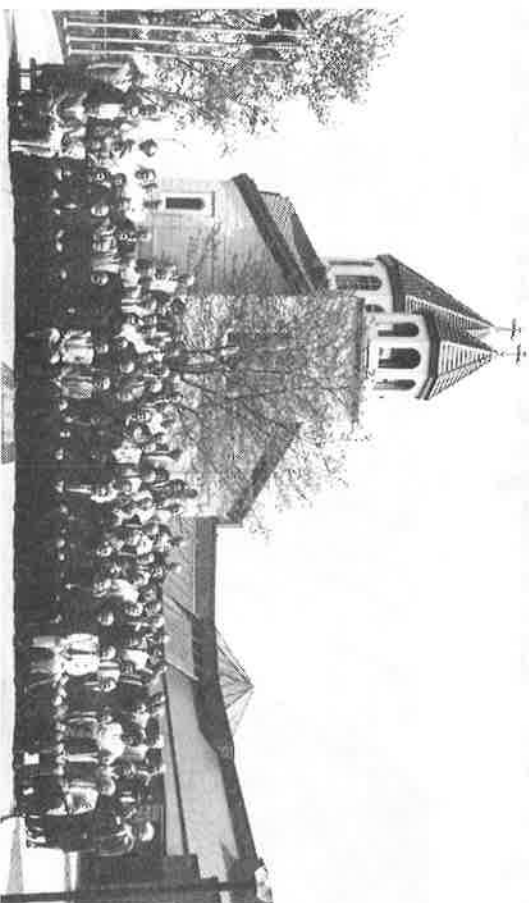
Four separate panels formed to consider the following topics and to report to the plenary session: Christian Education; Armenian Education and Day Schools; Budget; Fund Raising; Reports were also presented by the Building Committee and the Unity Committee.

Ms. Roslyn Overton, of Brown & Overton, gave a presentation about a planned giving program for the benefit of the Prelacy and the churches. Ms. Overton, a recognized authority on financial planning, has been writing articles in OUTREACH about the various forms of charitable giving and will be conducting workshops at various locations during the coming months.

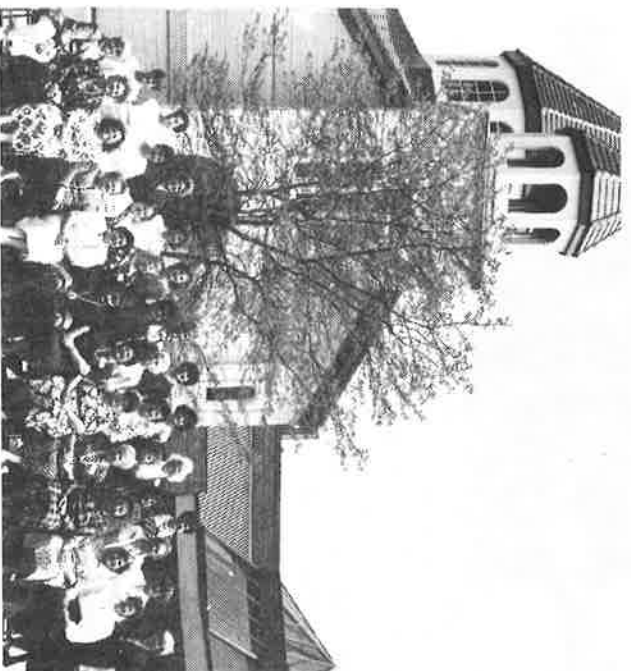
Following the report of the Unity Committee the following resolution was adopted by the NRA: "The National Representative Assembly directs the Executive Council to promptly complete its review of the comments to the proposed By-Laws and continue the negotiations with the Diocese for the preparation of the proposed By-Laws. The National Representative Assembly further directs the Executive Council to take such steps as are necessary to confirm that the Diocese is prepared and willing to immediately implement the cooperative activities which were supposed to take place simultaneously with the preparation of the draft By-Laws."

Elections

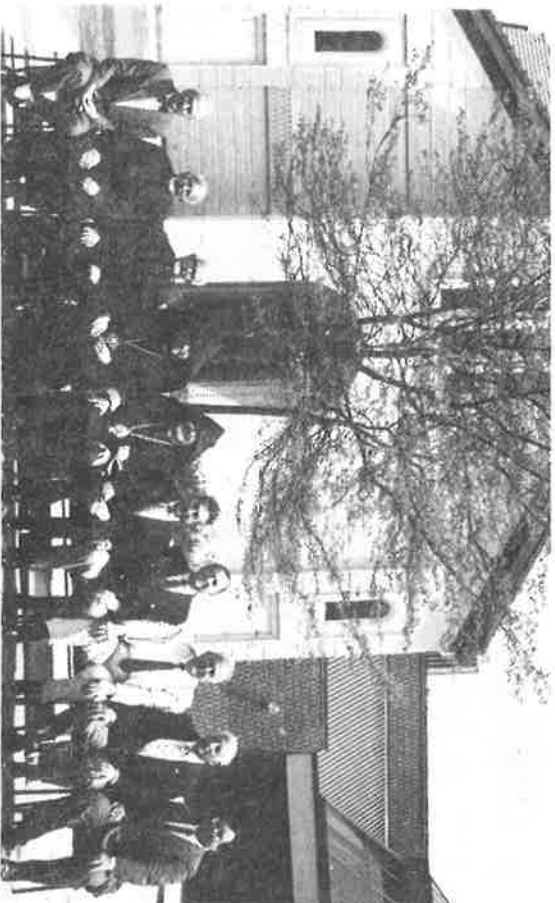
Elected to the auditing committee were: Bedros Givelekian, Richard Selverian and Grigor Grigorian. Elected to the Executive Council were Rev. Khoren Habeshian, Rev. Nerses Manougian, Nerses Chitjian, Rouben Kachikian, Bedros Tashjian, Hagop Sevagian. Outgoing council members, Shant Harootunian, Esq., and Richard Sarajian, Esq. were thanked for their

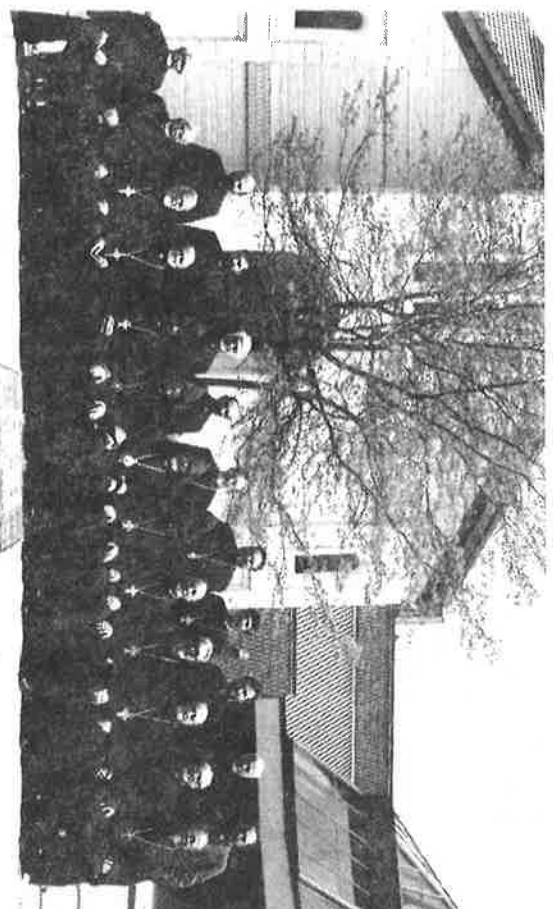
The delegates at the National Representative Assembly.

National Association of Ladies' Guilds annual conference in Toronto.

The Executive Council with the Prelate.

Prelacy clergymen who met prior to the NRA.

many years of service.

Clergy Conference

The Clergy Conference convened on May 14, prior to the full NRA with the election of Rev. Dr. Mesrob Tashjian, President and Rev. Zareh Sahagian, Secretary. Archbishop Ashjian

presented his greetings and reviewed the past year's religious programs. He spoke at length about the coming 1700th anniversary of the establishment of the Armenian church and the responsibilities facing us. The Prelate ended his remarks with an appeal to emphasize

the worship life of the Church accentuating the need for church services and prayers besides the Divine Liturgy. He called for the strengthening of Christian Education which is the primary duty of the Church and the importance of securing enlightened participation of laity in the life of the church.

The annual report was read by Rev. Khoren Habeshian and accepted by the conference. A major portion of the clergy conference was dedicated to women in the Armenian church with presentations given by Very Rev. Nareg Alemezian, Rev. Antranig Baljian, and Rev. Nerses Manougian. Before adjourning, the clergy conference discussed the role of retired clergy. Guidelines will be formulated from the various suggestions and presented for approval.

The annual conference of the National Association of Ladies' Guilds convened on May 15 with an opening prayer and welcoming remarks by Archbishop Mesrob Ashjian. Elected were Naruhi Selverian, chairman and Karen Kouchakdjian, secretary.

Thirty-four delegates representing fifteen Guilds were in attendance. This year's conference featured as its theme, "The Armenian Woman and the Church." Very Rev. Nareg Alemezian spoke about women in biblical understanding and Rev. Antranig Baljian spoke about the role of the Armenian woman at the threshold of the 21st century.

Executive members elected to serve for the 1991-92 year is as follows: Yerezgin Arpine Shrikian, chairwoman; Alice Chakmakjian, vice chairwoman; Pauline Kassabian, corresponding secretary; Agnes Bianco, recording secretary; Verkinne Marashian, treasurer. Outgoing executive members Oski Ormazian and Alice Kachadourian were recognized for their services to the N.A.L.G.

Entertainment Interlude

The Toronto community had planned some entertaining diversions for the delegates. A boat ride on Lake Ontario proved to be very enjoyable. An art exhibit at the Armenian center, sponsored by Hamazkain, featured the works of three artists from Armenia: Khatchig Aprahamian, Gagig Badalian and Gagig Kazanjian. A concert of sacred music was presented at the church with the St. Asdvadzadzin Church Choir under the directorship of Mr. Varoujan Nigolian. Archbishop Ashjian thanked Very Rev. Khajag Hagopian and all who made the concert possible noting that "it gave us a taste of the richness of Armenian religious music which should not be confined to Sunday Badarak."

Closing Banquet

The 1991 NRA officially ended with the Executive Council's Banquet held at the Armenian Center. Words of welcome were given by Very Rev. Khajag Hagopian, pastor of the host church, and Mr. Garo Pashayan, chairman of the Board of Trustees.

Special awards to community members were presented to: Mr. Zaven Sarkissian, Mr. Manuel Shhirian and Mrs. Zovig Ashukian. A local talent, 10-year-old Kathryn Manoukian thrilled the audience with her presentations on the violin.

Master of Ceremonies, Mr. Nerses Chitjian, announced that the Executive Council had decided to honor Archbishop Ashjian in a special way this year in honor of his 30th anniversary of ordination by declaring him the "Man of the Year." The Prelate was presented with an oil painting by Jasmine Serabian depicting the Madonna of Lennagan dedicated to earthquake victims.

In his closing remarks Archbishop Ashjian accepted the award and the gift, thanking the Council, all of the delegates, and especially the host pastor and church. The Prelate spoke about his vision of the Armenian church as a truly

(Continued on page 8)

Martyrs Chapel in Deir Zor

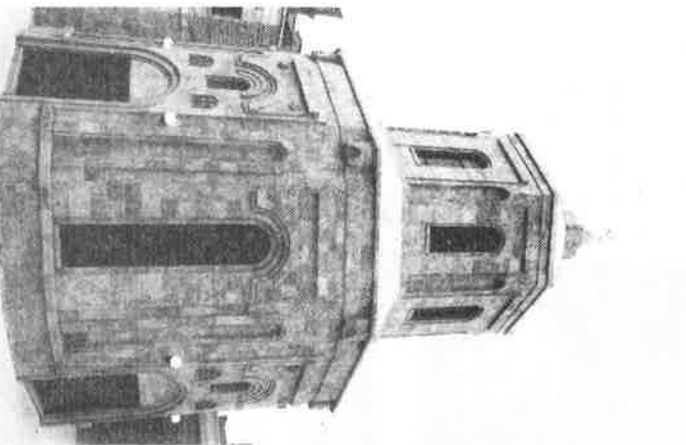
(Continued from page 1)

Liturgy, His Holiness and the participating clergy from Etchmiadzin and the Dioceses within the Cilician jurisdiction, descended to the subterranean hall where the only illumination comes from candles and a skylight. His Holiness blessed the Khatchkar from Armenia and conducted a Requiem Service for the Martyrs. The altar is decorated with a copy of an oil painting by Martiros Altounian which is in the Martyrs Chapel in Antelias. The painting depicts the crucified Christ with His right hand extended to receive the Martyrs. Also adorning the altar are two crosses: a beautiful silver cross which is a gift from Etchmiadzin and a gold cross, donated by Setrag Agonian, which was presented by Archbishop Mesrob Ashjian as a gift from the Armenian American community.

Catholicos Karekin II speaking to the thousands of people who witnessed the consecration service. The woman at the right is Srbouhie Papazian, a survivor of Deir Zor who lost her entire family. A young girl at the time she married an Arab who hid her from the Turks. She met Armenians for the first time since 1915 six years ago at the cornerstone dedication service of the Martyrs Chapel. She attended the Consecration ceremony as a special guest.

Of all the thousands who witnessed this Consecration, perhaps the most poignant story is that of Srbouhie Papazian, a survivor of Deir Zor, now living nearby, and who met with Armenians for the first time since 1915 six years ago at the time of the dedication of the cornerstone of the Chapel. Srbouhie Papazian was the daughter of a wealthy shoe manufacturer and the granddaughter of an Armenian priest. All members of her family were driven out of their home and when they reached the deserts of Deir Zor only she and her father were still alive. From Deir Zor her father was forced to march further on into Sheddadiye from where hardly any Armenians escaped. She was married to an Arab in Deir Zor who converted her to Islam and hid her from the Turks. She became a farmer in the village of Hattia on the Euphrates and started a Moslem family which today has 105 members. She was amongst Armenians again at the Consecration and in many of the photographs she can be seen at the side of Karekin Vehapar.

A view of the Chapel.

Archbishop Mesrob Ashjian anoints the altar of St. Matthew.

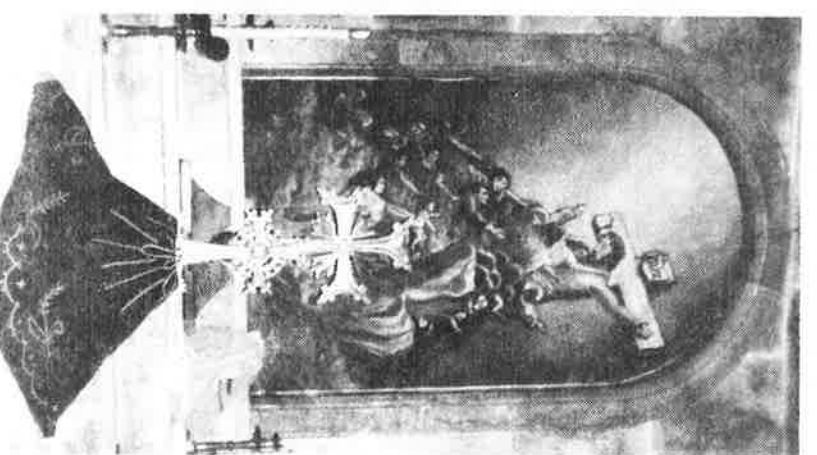
The cost of construction of the Martyrs Chapel is 19 million Syrian pounds (about 2½ million US dollars based on the official exchange rate). Initial expenses have come through the resources of the Catholicate of Cilicia, the Aleppo Prelacy, and individual Armenians, but, as both Vehapars indicated in their messages, the Chapel belongs to everyone and should be financed and maintained by the entire Armenian nation. On Thursday, May 9, at a banquet in Aleppo the Armenian community raised an additional five million Syrian pounds towards the project.

Built on the site where the greatest of tragedies occurred, the Martyrs Chapel, designed by Sarkis Bahmanogian, represents eternal hope and triumph over death. The octagonal central dome is fashioned after triumph and family-owned mausoleums in the medieval Armenian city of Ani. The eight flying columns are symbols of resurrection and freedom. From the two side altars, visitors descend to the subterranean hall, dedicated to the Martyrs, illuminated by candlelight. The main source of light comes from above; the bones of the martyrs are encased within a pedestal from which a column, adorned with a cross, rises into the Church above.

Hope and Triumph

One section of the complex has been reserved to record the names of individuals or families who perished in the Genocide. Inscribed on the "Deir Zor Wall" will be individual or family names of those who perished during the Genocide. It will be an appropriate and permanent tribute to the memory of a loved one and will also serve as a means of raising funds to pay for both the construction and upkeep of the Martyrs Chapel.

The donation towards each name is \$100 and arrangements can be made through the Prelacy office in New York. See page 6 for more details.

Two crosses adorn the altar. One a gift from His Holiness Vasken I and the other a gift from the Armenian American community.

ԱՄՓՈՓ ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ

Ներկայ կառուցածքը ամբողջական և համապարփակ ճարտարապետական շինվածք մըն է, որ Տէր Զօրի քաղաքի փոքր պողոտայի մը վրայ տիրական վեհաօթեմքի ունի իր մուտքը: Կամարաշէն, երկյարկանի, կոթողանման շէնքի մը տեսքը կը պարզուի այցելողի աչքին, որուն շքամուտքի վերի բաժնից Սարտարապետան կոթողը կը յիշեցնէ:

Առաջին յարկին վրայ, արտաքին մասը, շէնքի աջակողմը, չորս կամարանիւր ետին գեղեցիկ սրահ մը ունի որպէս հաւաքակայր ուխտաւորներու և որպէս հաւաքատեղի Տէր Զօրի հայ փոքրաթիւ գաղութի համայնական կեանքին, անոր եկեղեցական-ազգային, կրթական և մշակութային կարիքներուն լիովին գոհացում տուող:

Շքամուտքի բուն ճակատին, կայ կամարանիւր արձանազրու-թիւնը, հախրէն և արտքերէն լեզունովով, Սըրբց Նահատակաց Եկեղեցի խաչքանդակով և խորհրդանշական գարգաքանդակներով ճոխացնայ:

Չախակողմի աւելի նեղ բաժնիցը հոգեւոր հովիւին ընտկարանն է, հոյուսատունը, որուն վերնաշարքին վրայ կայ հոգեւոր պատասխանատուին և Թաղական խորհուրդին գրասենեակը:

Մայր գոնէն մուտք քործելով երկմասնեայ տասներեւթ աստիճաններու գնացքով մը վեր կը բարձրանանք: Երկու կողմերուն վրայ, աջ և աճեակ, կան հետեւեալ արձանազրու-թիւնները քարած Ս. Աւետարանէն և քանդակուած իրարու նայող երկու յուշապատերուն վրայ:

«ՄԻ ԵՐԿՆՉԻԲ ԶԱՅՆՑԱՆԸ ՈՐ ՍՊԱՆԱՆԵՆ ԶՄԱՄՄԻՆ ԵՒ ԶՈԳԻ ՈՉ ԿԱՐՆԵ ՍՊԱՆԱՆԵՆ: ՄԵՆԱՆՅՆ ՈՐ ԽՈՍՏՈՎԱՆԵՍՅԻ ԶԽԱ ԱՐԱՂԻ ՄԱՐԴԿԱՆ, ԽՈՍՏՈՎԱՆԵՑԱՅՑ ԵՒ ԵՍ ԶՆՄԱՆԸ ԱՐԱՂԻ ԶՈՐ ԻՍՊՈՑ ՈՐ ՅԵՐԿԻՍՄ Է»

«ԵՓԷ ՈՉ ՂԱՏՏ ԶՈՐԵՆՈՑ ԱՅԻՆԱ ՅԵՐԿԻՐ ՄԵՌԱՆԻՑԻ, ԻՆԲԻՆ ՄԻԱՅՆ ԿԱՑ. ԱՊԱ ԵՓԷ ՄԵՌԱՆԻՑԻ՝ ԲԱԶՈՒՄ ԱՐԴԻՆՍԱ ԱՐՆԷ: ԵՓԷ ՈՒՔ ԶԻՍ ՊԱՇՏԻՑԻ, ԶԿՆԻ ԻՄ ԵԻՍՅԷ ԵՒ ՌԻՐ ԵՍՆ ԵՄ, ԱՆՐ ԵՒ ՊԱՇՏՆԱՅՆ ԻՄ ԵՂԻՑԻ»

Շքամուտքի աստիճաններու գագաթը հասնելէ ետք, քանի մը անցու-լինելով դէպի ցած երբ էջնենք, մեր աչքերուն դիմաց կը բացուի ընդարձակ և սաւաքկուած դարպաս մը, որ վանական քարապատ համալիրի ձեւն ունի:

Այճին կայ գեղեցկահիւս պատ մը, երկու մասերով, երկու ազբերներով, որոնք կամարակազ շրջանակներու մէջ գետեղուած են, շուրջանակի գարդաքանդակներով: Հայ-արաբ բարեկամութեան խորհրդանշող այս Բարեկամութեան Պատին վրայ գետեղուած են հայերէն և արաբերէն երկու արձանազրու-թիւններ:

Աստիճանազլիւն հանդիպակաց բաժնիցը, հարաւ-արեւմտեան կողմը, շքեղ կրթողն է, «Անձանօթ Ձիտուոր» խորհուրդը մարմնացնող: Բարձրահասակ սլացիկ և վերիննող կարոց մը՝ եռմասնեայ աւարտով և կոնանէ գագաթով հիւրինքին նայող:

Անոր ներքեւ, գեղաքանդակ կամարի մը թեթեւորէն խորացնալ գտին մէջ, գետեղուած է Հայաստանէն բերուած նրբահիւս կաշեքար մը, գործ սուճք քարի

In Memoriam Archpriest Sempad Der Mkisian

Archbishop Mesrob Ashtjian anoints the forehead of Archpriest Sempad Der Mkisian with assistance from two of Der Sempad's classmates, Archpriest Moushegh Der Kaloustian and Archpriest Dr. Gorun Shrikian.

The Prelacy of the Armenian Apostolic Church of America mourns the passing of Archpriest Sempad Der Mkisian, a dedicated servant to God and a faithful shepherd of the Armenian Church for the past 35 years.

Rev. Der Mkisian relinquished his soul to the Almighty on Sunday, June 2, after a long and valiant battle against heart disease. He was 64 years old.

The Funeral Vigil took place Wednesday, June 5, at St. Hagop Church, Racine, Wisconsin. Archbishop Mesrob Ashtjian officiated at the Last Uncion Rites on Thursday, June 6. Burial in Racine followed the funeral service.

In lieu-of-flowers donations are being accepted on behalf of the St. Hagop Church, Racine, where the deceased served for many years.

ԳԵՆՆՔԸ ՌԷՅՍԻՆԻ ՄԷՋ

Մայիս 12 Կերակին, Կպարանքի եւ զարթօնքի օր մըն էր Ռէյսինի մեր գաղութին համար:

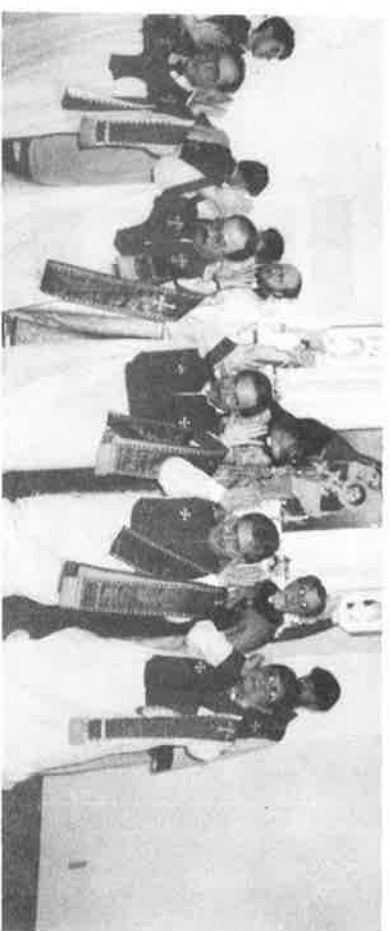
Ռէյսինի հայութեան պատմութեան մէջ, անմարմնիաց հոգեկան ապրում շատ քիչ անգամ պատահած է: Առաջնորդ Սրբազանը ընկերակցութեամբ Տէր Մուշեղ Ա. Բէն. Տէր Գալուստեանի եւ Ազգային ժողովի ատենապետ Տիար Ներսէս Զիթնեանի ուշ առեռն եկեղեցական արարողութեան հասան երկար ճամբորդութիւնէ վերջ:

Մանաւանդ, Սրբազանը Տէր Զօրի կիզիչ եւ անհրապար յիշակալէն նոր վերադարձած էր: Սրբազանը յատկապէս եկաւ նախագահելու եկեղեցական արարողութիւններուն եւ արկաւազաններուն ձեռնարկութեան: Հինգ անձնուհոր եւ ազգասէր երկրասարդներ, որոնք երկար տարիներէ ի վեր սպասարկող եղած են ազգին եւ եկեղեցիին, սարկազակ աստիճանին բարձրանալու իրաւունք ստացան:

Գրիս Գալականճեան, Ստեփան Ֆերընճեան, Սարգիս Պուշպեղեան, վարուժան Մանսեան եւ Տիգրան Մանսեան:

Նոյնպէս 5 երիտասարդներ զպիւր ձեռնարկութեան: Նախ զպիւրներու ձեռնարկութեան արարողութիւնը տեւիչ ռեճեցաւ: Սրբազան հայրը եւ Տ. Մուշեղ փոխիչ փոխ արթթքներով եւ շարկաններով զպիւրներու ուխտը կատարեցին:

Տոգթ. Լեռն Սարեան եւ Յակոբ Մանսեանն ուրար կրեցու իրաւունք ստացան: Դաւիթ Մանսեան, Արմէն Կարօ Մանսեան, Սարգիս Մանսեան եւ Ներսէս Պուշպեղեան զպիւր:

Հինգ արկաւազները ծնկալոց Արտա Հարպոյեան՝ Վոզիկըն, Թաւրիտան բարձրացան եւ Սրբազանին ջուրակի վրայ յարողութեամբ նըրաբեց ազգային երգեր, գաճակի օրհներգիներ առին:

Օրը խորհրդարար էր, ազգային եւ ընկերակցութեամբ ձեռնա Գէշիւեանի գեկան ապրումով ե հայապահպանման նուիրեալ եւ տքնաշան ուսուցիչներուն՝ Յետ արարողութեան, խուռներամ Գեթեանեանեանի, Սարա Միքայէլեանի Արուս Գայտերիւեանի, Արաքտի շուրջ բոլորուեցաւ:

Ճաչն վերջ, հանրերկրութիւնները գործերուն մէջ: Տէր Մուշեղ, Պր. սկան: Սրբազան Հօր հանրիպումը Ներսէս Զիթնեան եւ տեղադր հովիւ գորգարկեցաւ նաեւ երկու ուրախալի Տէր Գրիգորի, իրենց պատգամին մէջ պարգաններուն ՎՄայրերու Օրհնուն յայտնեցին գունճակութիւնը մեր եւ Մարգարեա հայ զպրոցի ամակերթի ազգային արժէքներու բարձրացման հանդէպին: Կրթական խորհուրդի տնօրէնուհի Օրդ. ձուլի Տէր Կարապետեան իրեն, Սրբազան Հայրը ըսաւ, հայ բարի գաղտնաի ջերմ խօսքերով բաժնարը հայ ազգ կը նշանակէ, ան կը յար հանդէսը եւ աշակերտները, կանոն կերտէ հայ ազգը, ան կը բարձրացնէ նաւար տողանցքով սրահ ժուան եւ հայ ազգը:

Ընդհանուրին ծախահարութեանց արհ. Հ.Օ.Մ-ի վեթերան ընկէի. Արմէն Նուհի Պշպեղեան Մայիս 13-ին 100 Ազգ, բոլոր աշակերտները, առանձն առեկան պիտի ըլլար: Սրբազանին ձին բեմ հրահրութեան իրենց շնորհը ստացաւ խոյրը ծաղկեկունք մը: Տէր ցոյց տարու համար. երգ, արտա՝ եւ տիկին Միւսա Միքայէլեան իրենց սանրութիւն, նուագ, բոլորը հայերէն:

2001. էջ 8

A PERMANENT MEMORIAL TO THE ARMENIAN MARTYRS OF 1915: THE MARTYRS CHAPEL IN DEIR ZOR HONOR THE MEMORY OF YOUR LOVED ONES BY PLACING THEIR NAME ON THE "DEIR ZOR WALL."

On Sunday, May 5, 1991, the Martyrs' Chapel in Deir Zor was Consecrated by His Holiness Karekin II, Catholics of the Great House of Cilicia, with the participation of clergymen representing His Holiness Vazken I, Catholics of All Armenians, and clergy from Europe, the Middle East, and the United States. The Chapel is a permanent memorial to the memory of the 1½ million who perished during the Genocide. One portion of the complex will be used to record the names of individuals and families who perished during the Genocide. The "Deir Zor Wall," will permanently record the names of the Martyrs and be a fitting tribute to their memory. Each plaque can be inscribed with an individual name or a family name.

Place of Birth

I would like to have the following name(s) inscribed on the "Deir Zor Wall" within the Martyrs Chapel complex. I understand the donation for each name is \$100.

Name 1 _____
Name 2 _____
Name 3 _____
Name 4 _____

Please print legibly. For more names use a separate piece of paper.

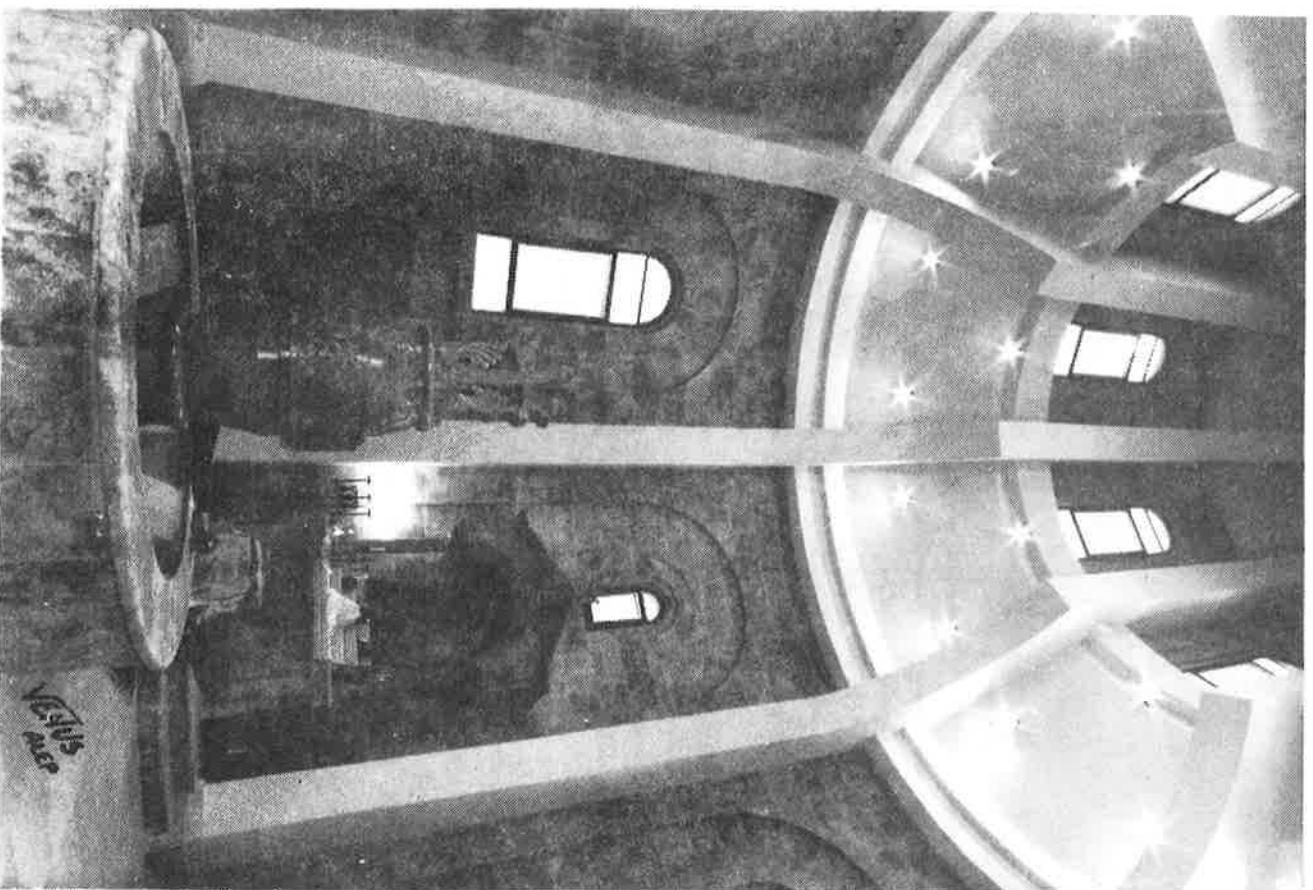
Enclosed is a check in the amount of \$ _____

Name of Donor _____

Address _____

City, State, Zip _____

The interior of the Martyrs' Chapel at Deir Zor

Checks payable to Armenian Apostolic Church of America
Mail to: Armenian Prelacy, 138 E. 39th St., New York, NY 10016

Տարիներ, շատ տարիներ առաջ, (եւ արդէն չհիշաթի մը պէս եկան այս բառերը) 1929ին ճամբորդութիւն մը կատարեցի, աւելի մտերմանալու մեր ժողովուրդի տիրութեան: Այդ այն տարիներն էին, որ 1915ի տեղահան-լածները իրենց հերոսական ճիգերով, հազար ու մի չարչարանքներով ոճիչ եզերք հասած էին իրենց հաւաքական ազգային գոյութիւնը պահպանելու համար:

Տեսայ Մարտիկի, Հալէպի, Լիբանանի «հիւ-զաւանները»: Երուսաղէմ հասնող ժողովուրդը մասամբ աւելի բախտաւոր էր տեղափոխուելով հայ վանքին մէջ:

Բոլորը, բոլորը խեղճ էին եւ տխուր, փոքրոյն տիրութիւնով: Եթէ որը բան մը կար անոնց մէջ՝ ազգային գիտն էր իրենց աչքերուն եւ ջրեկուն պէս արթուն:

Անոնց զէմքերուն վրայ տարապանքի գորշ իմաստութիւնը կար նման մեր հազարամայ վանքերու գորշ քարերուն:

Տիրութիւնը միշտ ալ ունի իր իմաստուն ապումները եւ եւ ուզեցի եղբայրանալ մեր ժողովուրդի տիրութեան հետ՝ մաս դարձնել իմ մարմնին եւ գգայարանքներուն: Ուզեցի Լիբանանէն երթալ Տէր Զօր – այդ հսկայ գեղեցմանը մեր նահատակներուն:

Իրջնաշարի տէրն ու վարիչը երբ-տասարդ հայ տղայ մըն էր, Նիհար, բարակ հասակով ու զէմքին վրայ ունէր կակուղ համակրելի թախծու-թիւն մը, ծանաւանդ իր հայկական աչքերուն մէջ: Ան, ոչ միայն տեսած էր Տէր Զօրի սարսափները, այլ՝ ամբողջ ողբերգութիւնը իր մարմնով ապրած էր եւ մաս կազմած էր իր օրուան մտահոգութիւններուն եւ նկարագրին:

Մանաս էր անունը: Կը յիշեմ նաեւ անոր խելացի ձայնը եւ թախծոտ ժպիտը: Այդ բոլորին հետ մէկտեղ յանդուգն էր Մանասը: Ան անցած էր ճիշդ այն ճամբաներէն ուր մենք կը ճամբորդէինք այդ օրը:

Չկար ապառաժ մը, ուղտափուշերու դաշտ մը, բլուր մի, ճամբայ մը որ Մանասին համար չունենար իր ողբերգական պատմութիւնը:

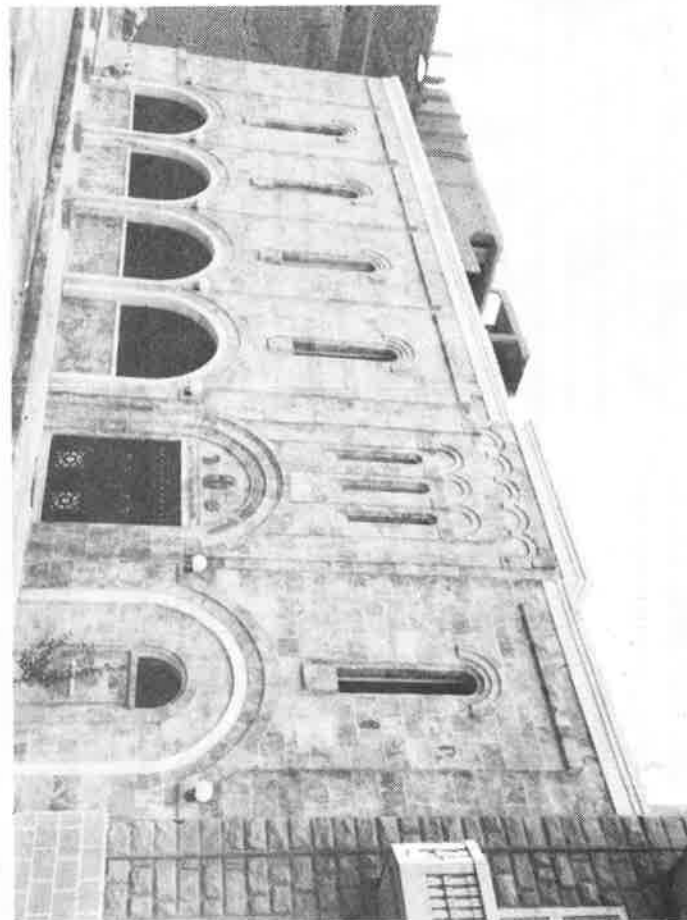
Ա՛յ, էնտեղ կամուրջին մօտ, աւազակները շարժակեցան, գրեթէ կմախք-նեղու վրայ. իսկ էն բլուրի կողին՝ դիակները բաժին ինկած էին անգլերուն եւ փորսող կենդանիներուն: Այդ ատենները, չէպիտեա ո՞ր տեղերէն անձնօթ, այլանդակ կենդանիներ մէջ-տեղ եկած էին....:

Մանասը ինձ ցոյց տուաւ տեղ մը, ուր էր մայրը ինկած՝ այլեւս չէր կրնար քակել: «Եւ գարմանալի կերպով տեսայ, որ մայր էր կենդանի վերջին պահուն հանգիստ էր եւ կարծես ուրախ էր, որ կը մեռնէր, մանաւանդ զո՛հ էր, որ գիտ յանձնած էր կնոջ մը, որուն հետ չարչարանքի քոյրեր դարձած էին: Ան ալ ամէն բան կրկնը-ցուցած, գաւազներ եւ աճուսի, քաշարք գիտ միջնէւ Հալէպ հասցուց ու ինձի մայր դարձաւ»:

Նման պատմութիւններով շարունակեցինք մեր փոքրտ ու կրկու ճամբան միջնէւ Եփրատ գետը, որուն մէկ եզերքին վրայ Տէր Զօր քաղաքն է, իսկ միւս եզերքին՝ կը սկսէր ու կը տարածուէր ձեզիլիճ ընդարձակ անապատը, պղնձագոյն շիկացած արեւով եւ անեղր աւազներով: Ճիշդ այնտեղ, ուր 40.000 հայեր շատ կարճ ժամանակուան մէջ քաղաքուած են ինք-

ԶՐՈՅՑ ՔԱՆԿԻ ՄԸ ՀԵՏ

Համաստեղ

An exterior view of the Martyrs Chapel complex.

նիւրենց մէջ ու խորհուած աւազներու հետ:

Կը պատմէր Մանասը, թէ այն օրը՝ թոյլ տուած չէն, որ սարսափով ու առին հասակ ու ծանր զէմք: Ես անօթութիւնով իրարու սեղմուած նոյնիսկ իմացայ անոնց ձայները, 40.000 հայութիւնը Եփրատին միւս որոնք լսութեան պէս իմաստուն էին ափը հասնի, ուր Տէր Զօրն էր եւ ու հօրը:

Բնակութիւնները կը սկսէին: Եփրատի եզերքին՝ տակաւին կային մաշած ու փարթաւ հասակով, թաւ յօնքերով, ցրուած սախտակներ: Անոնք շինուած թաւ պեխերով ու մաքուր աչքերով: Էին որպէս պատապարան, այնուդ արեւ-չազած էր չուրիս շալկար, Լահօրի շալկէն պաշտպանուելու համար: Այդ գոտիին վրայ ժամացոյցի ոսկի շղթայ: Տախտակներուն վրայ դեռ արուած վաճառական էր Մահաբէ Արութիւնը՝ չէին մատուով գրուած սուրբը – «20 ու եկեղեցիի երէցպետան: Ան հակերով կը կը մտածէր, գանկը կ'ապրէր, կը ոսկի ունէի 20 հաց արի»:

Եթէ միայն գիտնայի անունը այդ գանկին....: Իմ յորգուած երեւակալու-նիւներու նման թարվառ ելան: Վերի արտերու ճամբէն՝ քիւրտեր ու թուր-քեր, քեր նաճախներով ու թուրերով Եկեղեցին գատարկուած էր ճիշդ այն գանկին նման ու քահանան կը շարունակէր իր պատարագը... ու ես իմացայ պատարագի երաժշտութիւնը այդ գանկին:

Դրանց դատու փոքրիկներ եկեղեցիի նիւներու նման թարվառ ելան: Վերի արտերու ճամբէն՝ քիւրտեր ու թուրքեր, քեր նաճախներով ու թուրերով Եկեղեցին գատարկուած էր ճիշդ այն գանկին նման ու քահանան կը շարունակէր իր պատարագը... ու ես իմացայ պատարագի երաժշտութիւնը այդ գանկին:

Այդ անապատի ընդարձակութեան մէջ էր, որ տեսայ ճերմկած ոսկրներ խաթունը գերեզմանոցն հաւաքուած ու քանդուած կմախքներ, կողեր՝ ողբ քարուանին յանձնեցին: Յափշտակեցին շնորհիւն, որ հաւաքեն իրենց ոսկրներն ու գանկեր: Այդ բոլորը աւազ-գեղեցկութիւնը ծաղկի մը պէս կ'ա-նեղուն մէջ կ'իտով թաղուած: Եփրատը ճէր. անոնք այնքան փափկացած էին յու իրենց հոգեբուն, վանքերուն, դըլը-կատարած էր, պար ոսկրագոյն լուսը՝ արեւեկեան գորգերու ու բարձրու նաւասարգեան արաւտեան ծախնի կայով: Այդ յորդումը կազմած էր ջերմութեան մէջ:

Նեղջերի, այդ փոս չեղջերուն մէջ ցիւց-ցիւց դուրս էին անհամար սրունք-ներ ու գանկեր, փոքր ու մեծ գանկեր: Ասազի փոսի մը մէջէն էր, որ երկու ձեռքերով երկիւղածօրէն վեր-ցուցի ծանր գանկ մը աւազով լեցուն, ճիշդ այնպէս ինչպէս պատարագիչ քահանան էր երկու ձեռքերով սկիւղ պիտի վերցնէր:

Փայտուն ճերմակութիւնով գանկը գրեթէ փրկակրի գոյն արած էր չոր աւազներուն մէջ: Անէճճի մը չափ հօր ու արտապայտիչ էին անոր քո-րուար շարք ակունքները ու քարայրնե-րուն նման երկու աչքերուն խորոչ-ները, ուղիկ կարծես անձնօթ յաւի-տենականութիւնը կը սկսէր, ճիշդ աւերակ հայ վանքի մը պէս, որուն փլած որմներուն վրայ մամուռի մը պէս բռնուած աւանդութիւն մը կը փակի:

Անք ճամբու ընկեր դարձանք – ես եւ գանկը: Դարձանք մտերմներ, կա-նանչ արտերու ու անապատի օդերու մտերմներէն, ես եւ գանկը, եւ դեռ գրուած չէ այդ ճամբորդութիւնը...

Bones of survivors are encased in the Martyrs Chapel.

Ներուն համար սեւ գրատախտակը Անահա Շիրակացու հաշտութիւնըով լեցուցած էր, մինչ աշակերտներու ուշիտ աչքերուն մէջ տիրութիւն կար: Վատ շշուկներ կային: Քաղաքի հե-տաւոր ճամբէն չարչարուած հայերու քարուան մը անցած էր. Գողացող շուներու քարուան մը: «Վաղուան դասը Ղազար Փարպեցին է», ըսած էր Մակար վարժապետը, ձայնին մէջ թախծութիւն մը գապած:

Վաղը՝ այլեւս չէր քաղաքածան ոչ ոստոցիչը եւ ոչ աշակերտները: Տէր թաթիլ – դեռ խունկը կար անոր ծերացած ձայնին ու շունչին մէջ: Ունէր միտոնի պէս բարի աչքեր, երբ ամէն աղօթքի իր լայն թեւերուն հետ երկինք կը բարձ-րացնէր: Կիրակի էր ու պատարագ կար: Ածաթէ թեւերով ծանր շուրջառ ու խոյր մեռաքտ, որուն շուրջ նոյն-պէս արծաթով քանուած 12 առաքեալ-ները կային: Կիրակէր հրէշտակի ձայնով փոքրիկ մանուկներու զըլ-րաց դասը:

Եկեղեցին հեռոնտ կը գատարկէր: –Տէր պապ, Տէր պապ,– ժողովուրդը ի գուր պոռաց: Դրանց դատու փոքրիկներ եկեղեցիի նիւներու նման թարվառ ելան: Վերի արտերու ճամբէն՝ քիւրտեր ու թուրքեր, քեր նաճախներով ու թուրերով Եկեղեցին գատարկուած էր ճիշդ այն գանկին նման ու քահանան կը շարունակէր իր պատարագը... ու ես իմացայ պատարագի երաժշտութիւնը այդ գանկին:

Փանկը այնտեղ, սեղանին վրայ էր, երբեմն մոռի մը ազատ լոյսով: Փան-կը կը կը մտածէր, գանկը կ'ապրէր, կը շարունակէր իր պատարագը... ու ես իմացայ պատարագի երաժշտութիւնը այդ գանկին: Փանկը այնտեղ, սեղանին վրայ էր, երբեմն մոռի մը ազատ լոյսով: Փան-կը կը կը մտածէր, գանկը կ'ապրէր, կը շարունակէր իր պատարագը... ու ես իմացայ պատարագի երաժշտութիւնը այդ գանկին:

Մեր մեռելները կ'ըսեն
Հողին տակէն, երեսն,
Իրենց թաղուած, կիսաթաղ,
Քաղաքատեն, տնջախուով
Ոսկրներուն խրչիւնով՝
Իր արեւու, իրեւ տաղ
Արեգակին փրկութեան...
Մեր մեռելները աղաչէն,
Որը ժըխորին մէջ օրուան,
Հոգեւորունը կ'ըսեն միգ.
«Պէտք է յուսաք տակաւին...
Երկինքը մէջն է Երկրին...
Հողին մեր Յոյսը առինք
Եւ դարձուցինք մենք անո՛ր
Մեր Յոյսն՝ արեւան պէս ցուտը,
Յոյսն՝ լսակրտակ գեղը քրտիճք,
Որ ողորդեց մեր դաշտերն
Եւ անցուց, բազմացուց
Հասկն հատիկով ծանրաբուն,
Հատիկն օրհնեա՛լ ի վարդուց...»:

Վահան Թէքեան

Տեր Զօր - Անդուի Զանգակատունը

Տեր Զօրի սպանելը, 1916-ի ամրան, սպաննելով ճարտանախ, ստեղծեց արտես-հիշելի բարբարոսության մը գլուխ-տական սով սը՝ որոյ սիջողն մարդիկ բործեց եղաւ:

Ձկայ քառ մը, որ այնքան սարտուր տայ հայուն, որքան այդ անունը: Տէր Զօրը կը խորհրդանշէ կարծես հայ մարդկային դիպակները, արտախաբար պղծ-ծողովորդէ բովանդակ Գողգոթայի:

Եփեսոսի արեւմտեան ափին շինուած հիմաւուրց այս քաղաքը դուռն էր մը ծրագրեալ անճիտումը, կատարեալ Միջագետքի անապատներուն եւ անկէ սահմարտութեամբ: Եւ ոչինչ այնքան կ'անցնէին բոլոր այն ճամբաները, պերճախօս կերպով պիտի վկայէ որոնք կուգային Անատոլի գանձազան թուրքին ասեղութիւնը հայուն հանդէպ, որքան Տէր Զօրի հայտապան կարակա-ւընձանեին:

Բայց ինչո՞ւ Տէր Զօր կ'երթար հայ ժողովուրդը: Զարդուելու համար տե՞ր կը պակէր թուրքիոյ մէջ: Զորեք ու կիրճեր չկային այլ վայրեր, ուր կարելի ըլլար կողմորդի հայ կարականները կամ չկային գետեր, որ սիրտս եւ շունճուտ պիտի ճետէի» (4). Հայոց զբաղները կուլ տային ու սայթախեան, «Գիրք Ելից Հայոց», Պէտրոսի, 1953):

«Տարաճանոթիմը եղբ պետք ունեցաւ Տէր Զօրին, անոր ճամար էր, որ Քերման-ճերմ ալ ճամբանցով Էիմ ատոր» կը վկայակոչէ վարուժանի ժողովուրդը պատմագէտ Գ. ձ. Սիլուանի:

Եւ իրաւամբ, ինչպէս փաստերն ալ վկայեցին յետագային, հայ ժողովուրդի մեծագոյն ողջակիցումը, 1915-1916-ի սեղանահանութիւնն ու ջարդերը գերման-նեցու գիտութեամբ ու հումանութեամբ անօրհնեցաւ, բարբարոս քաղաքա-կանութեան մը արեւակայնաբար դրոշ-ւորումը գանձելով Տէր Զօրի մէջ:

1915-ի Մայիսին էր, որ գէշթուն-ցինեք բաղկացած հայ աքորականներու առաջին կարգաւանները կը հանձնէին այստեղ: Հնարհանտ կուգային ուրիշներ ալ: Կարակարիէ Ալի Սուրտի կողմէ կազմուած «Գաղթականաց Զանձա-ժողով»ի իրազրոյժած մարդահամարի պաշտօնական ցուցակներուն համաձայն՝ 72.000 հայ ընտանիքներ (տուրք 350.000 հոգի) մէկտեղուած էին Տէր Զօր ու շրջակայքը:

Քալիթի ստորագրութիւնը կրող եւ Հայկի կուսակալութեան յորած հնար-գրք մը (1915 Սեպտեմբեր 16) կ'ըսէր- «Տախապէս ճարտարած էր, թէ կա-ռակարտութիւնը մէմիլիտին ճամբանով մէջ ընկալող ընդհանուր Հայութիւնը: Այս ճամբանով պաշտօնական կազմին մաս չէն կրնար մնալ: Կին, տղայ, անկար ճկատի շարճելով, փճացման սիջողները որքան ալ եղերական ըլլան, խղճի զգացումներու ակամբ չկարելով՝ անճոց գողորեան վերջ տալու է»:

Կերպրոնի կարակալութեան կրկնակի հրահանգներուն չէր անար սակայն Ալի Սուրտ, որ պաշտօնակ կ'ըլլար: Իրեն կը յարգէր Սալիք Ձէքի, մեծ ոճրա-գործը, որ Տէր Զօր կը հանձնէր 1916 Ապրիլին: Վաեկաթուղիներու համաձայն, անոր հրամանով չէնցնեցու կողմէ սպանուածներուն թիւը կը հասնէ 150 հազարի: Մնացեալները հրահանգութեամբ կամ անօթի կ'իյնային անապատներուն մէջ, մինչեւ Մուտուլ:

Ա. Անտոնեան հետեւեալ ձեռով կ'արտա-յայտուի Տէր Զօրի սպանելի մասին.
«Ժողովուրդը ճամբանցաւ Տէր Զօրէն արտաճից խորհրդով, Մուտուլ ստալուելու պատրուակով: Բայց անճոք չկողան Շարտատէն անդին անճոքի: Մինչեւ Շարտատէ՝ երկարող ճամբան վրայ, Ձէքի Պէշ ընտրեց գլխարարարար Մարտիի եւ Սուրտի անապատները, եւ որովհետեւ կարելի չէր ամբողջ այդ բազմութիւնը

նաօճակ Բ. Կարողիկոսի պատգամը՝ Տէր Զօրի նամատակաց Եղերեցոյ օճումը վերադարձին, Անթիլիասի Սայր Տաճարին մէջ, 12 Մայիս, 1991-ի:

Տէր Զօրը Տէր Զօրէն ԵՏՔ

Հաւատացեալ եւ հաւատարիմ հայորդիներ՝ Այս սուրբ խորանին վրայ, սրտի աննախոր զգացումներով փառք եւ գոհութիւն կ'ընծայեմ Աստուծոյ որ արժանի ըրաւ զիս եւ ինձի հետ ուրիշ հոգեւորականներ, ի ներկայութեան Ազգային Մարմիններու ներկայացու-ցիչներու եւ բազմահազար հաւատացեալներու եւ ուխտաւորներու, Սեր Կաթ-րիկոսական պարտաւորութեանց աննչն նուիրականաբոյններին մէկը կատա-րելու, օճումովը Տէր Զօրի Սրբոց նահատակաց շեղակերտ եկեղեցիին եւ բացումովը այն համալիր-յուշարձանին, որ կանգնուած է այնտեղ իբրեւ վկա-յութիւն հայ ժողովուրդի հաւատարմութեան Ապրիլեան նահատակներուն, անոնց ոգիին եւ անոնց մեզի թողած կտակին:

Տակաւի Տէր Զօրի փոյնի իմ քղանցներէն չթօթուած, որքան հոգեկան միութեամբ եւ ինձի համար վերադառնալ ըլլալ մեր Մայր Տաճարին մէջ այստեղ եւ Տէր Զօրին ետը առաջին խօսք ուղղել մեր ժողովուրդին. որով-հետեւ Անթիլիասի Մայրականքը ինձի համար, եւ այս շրջագիւն մէջ, ուրիշ նշանակութիւն ունի, մանաւանդ այսօր երբ կ'անդրադառնամ թէ Տէր Զօրին ետը, Տէր Զօրի մէջ գործարարած ցնդապատմութեանց ետը, երբ Կիլիկեան դարձուր Աթուրը ինձ ալ տարաբար ու ատանդակաւ դարձաւ, յարութեան շունք այստեղ փնջ, եւ Անթիլիասի հողին վրայ նոր կերպարանք, նոր ոգի եւ նոր վերելք փնջ, եւ Անթիլիասի հողին վրայ նոր կերպարանք, նոր ոգի կտորութեան վերահաստատումովը եւ վերակազմակերպումովը այս հողին վրայ: ...Խիթիներ՝ մեծագոյն զաւը Տէր Զօրի օճումով արաններուն, այն է, որով Տէր Զօրի եկեղեցիով եւ յուշարձանով մեր նոր սերունդին մէջ կարե-նանք կենդանի նահատակութեան գաղափարովը մեր արարքները, մեր գործերը կատարելու գիտակցութիւնը գործանք: Պարզապէս կը յիշենք մեզի- առանց զոհողութեան՝ քրիստոնէական կենճք գործիւն չունի, ինչպէս արանց իայի՝ քրիստոնէութեան գոյութիւն չունի: Հնարաւար, մարդ եթէ ուզէ ինքզինը արժեքնել Աստուծոյ աչքին, պէտք է գիտնայ իր սեփական անձէն գուրս գալ, իր անհատական անձի բանտին ձերբազատուիլ եւ Աստուծոյ, ազգին, զպրոցին, մշակոյթին, անմահական արժեքներու մասնա-ցիլ: Մասնակցիլ, ո՛չ թէ խօսիլ, ո՛չ թէ ճառել, այլ՝ ազգի կենսագին մէջ մը-նել, ակօսել մէջէն բանել: Այս է զաւը նահատակաց: Ոչ ոք կրնա մեզից արիւն կը պահանջ. բայց մեզից պահանջուած զոհողութիւնն է, կենճքը ար-ժեքնելն է. ինչպէս այնտեղ Տէր Զօրի քարոզիս մէջ ըսի, պէտք է ուժեղացնել այն ըմբռնումը, որով կենճքը իր արողջական իմաստը կը գանձ պնդէ ծնած զոհողութեան արարքովը:

Անթիլիաս 12 Մայիս 1991

ՌԵՔՎԻԵՄ ՎճճճճճճՆՆՆՆՆՆ

Ես եկել էի, որ այստեղ լռեմ,
Ես եկել էի, որ չտեմ ծանկ,
Քարանամ այստեղ արանց արցունքի,
Յետոյ իմ փոքրիկ հողը հեռանամ,
Գուրս զնձ նրա քարերին
Ու թէ լամ՝ այնտեղ,
Մորմորքամ այնտեղ...
Ես սակայն ինճա էլ չիտանցա՛յ ինչպէս
Տէր Զօրի քամին
Շուրթերս զելպան արի սաք համին...
Ա՛խ ոսկորները...
Տէր Զօրի քամին
Մանկան ոսկորից սրիկը հր սարքել
Եւ արշալուրի խաղաղութեան մէջ
Սուրում հր մոհուան անմահ շուրջներ:
Սրիկն էր սուրում
Ու տիեզերք հր կախում լարուում:
Պատարտուում հր պատանճ առաջի,
Առաջի սակից ելնում հր, ծփում
Սր խաղաղաւ մանկան գանճուր մի ալիք...

Ա՛խ զնանք, որդի,
Քեղք արա, ո՛չ է է...
Անթիլի, ա՛խ մերիկի,
Ուրի կա է ցարում,
Այս ճամբան՝ առաջ
Ու ծարաւ եմ ես,
Մարաւ եմ,
Մարաւ...
Տէր Զօրի քամին
Մանկան ոսկորից սրիկը հր սարքել
Եւ նուագում հր ծարաւի, մահուան
Անմահ շուրջներ:

Երկար են ապում արգաններն այս սե-
ռու հետուից կրկին այստեղ են հասել,
Որ կերակուրան վաղեմի յուշով,
Որ մանկան մաքուր աչուկներ հանեն,
Ստեր ծուռանն
Ու իրականանան...
Ապրաններ, սակայն,
Ի գուր էք եկել,
Նրանք վարուց են մոխրացել այստեղ,
Վարուց են գարձել փոյն ու անհին,
Եւ ձեր թեւերը գուր են շառաղա՛մ
Այս զեղին, այս սեւ
Առաջի վրայ՝
Այս անծայրածիր գերեզմանոցի...
Այս խաղաղում անթիւ գերեզմանոցներ,
Անթիլի շիրիմներ՝ հողագունդն ի վար...
Եւ սակայն շիրիմն իմ ժողովուրդի,
Ի՞նչ մի բուս, փոքրիկ իմ ժողովուրդի
Աննամենա է
Այնքանում արար...

HELP
us keep our mailing list up-to-date.
Please send corrections to the Armenian Preacy, 138 East 39th Street, New York, NY 10016.
Include a copy of your mailing label on labels.